

Note privitoare la scrisul în limba română înainte de 1550

OLIMPIA GUȚU, ANA-CRISTINA HALICHIAS

Lui CONSTANTIN JALBĂ

Împrejurările istorice au făcut ca, pînă la sfîrșitul secolului al XIII-lea, datele despre româna vorbită să fie foarte sărace. Atestările primelor texte scrise în limba română sînt și mai tîrzii, izolat din primul sfert al secolului al XVI-lea (scrisoarea lui Neacșu din Cîmpulung datînd din 29—30 iunie 1521) și constant din al doilea sfert al secolului (Evanghelia și Apostolul din 1532, Catehismul luteran din 1544 — astăzi pierdute — Evangheliarul slavo-român „din Petersburg” — tipăritură de la Sibiu datînd din 1551—1553 — ș.a.m.d.).

Cu toate acestea, filologii și istoricii au admis ideea că „trebuie să se fi scris românește întotdeauna, sporadic, și pentru nevoi particulare”¹. Această ipoteză a fost fondată mai mult pe gîndire logică decît pe date concrete. Faptul că slavona și latina, limbi tradiționale de vehiculare a culturii medievale, au fost influențate de română implică ideea că aceasta era, cel puțin în secolele XIV—XV, o limbă foarte bine încheată și puternică².

Pe de altă parte, o limbă românească scrisă așa cum a scris-o Neacșu nu se poate să nu fi avut o tradiție în sensul că trebuie să fi fost folosită la redactarea unor acte și însemnări private cu cel puțin cîteva zeci de ani înainte de 1521³.

În sfîrșit, slavona — limba oficială a bisericii și a cancelariei domnești — era învățată în același timp și în școli. Dar, în cadrul acestor școli, românii nu-și puteau însuși slavona decît folosindu-se de română ca instrument de învățare și aprofundare a celei dintîi. În felul acesta, indirect, româna devenea și ea un obiect de studiu care presupunea deprinderea anumitor reguli de scriere. Există de altfel texte slavone cu traducere românească intercalată, un fel de juxte, datînd din a doua jumătate a secolului al XVI-lea; tehnica alcătuirii lor nu permite să se pună la îndoială faptul că asemenea texte au existat și înainte de această dată⁴.

Adaptarea grafemelor alfabetului chirilic (alcătuit inițial pentru a sluji o altă realitate fonetică) la nevoile limbii române nu putea fi decît rezultatul unei acumulări prin uz îndelungat. Ortografia textelor românești din secolul al XVI-lea, deja fixată în cadrul unor norme (oricît de labile și de imperfecte), arată că, cel puțin în a doua jumătate a secolului al XV-lea se scria românește.

Cercetarea comparativă a valorii unor slove în alfabetul chirilic românesc și în cel slavon precum și materialul fonetic cercetat de lingviști (care este, soco-

¹ Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, București, 1968, p. 468. Vezi și A. Lambrior, *Indreptări...* în „Convorbiri literare”, XV, 1881 (apud I. Gheție, *Inceputurile scrisului în limba română*, București, 1974, p. 97), A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. V, Iași, 1896, p. 190.

² Damian P. Bogdan, *Glosarul cuvintelor românești din documentele slavo-române*, București, 1946, p. 9.

³ Emil Virtosu, *Paleografia româno-chirilică*, București, 1968, p. 34.

⁴ I. Gheție, *Inceputurile*, p. 19—20.

tim trioi, un argument foarte solid) indică drept epocă probabilă de fixare a tradiției literare românești intervalul 1450—1520⁵.

Fără a ne face iluzia că am putea oferi soluții definitive într-un domeniu în care se face apel, în mare măsură, la ipoteze și coniecturi, vom încerca în cele ce urmează să aducem câteva argumente, de altă natură decât cele enumerate mai sus, menite să sprijine ideea unei tradiții a scrisului românesc înainte de 1550.

Mai întâi, se ridică întrebarea: ar fi fost posibilă o „tradiție a scrisului românesc” în condițiile unei limbi oficiale puternic înrădăcinate? Cu alte cuvinte, avea româna vorbită „puterea de circulație” necesară pentru a forța transpunerea sa în scris?

Afirmările călătorilor străini (diplomați, cărturari, clerici, militari, specialiști în exploatarea bogățiilor naturale) care au trecut prin Țările Române, avînd printre altele și misiunea de a observa realitățile românești, atestă faptul că aceștia erau conștienți de rolul pe care îl juca româna în raport cu slavona⁶. Majoritatea observatorilor subliniază ideea că cel mai bine pentru oamenii care vin în Țările Române, cu un scop sau altul, este să știe românește.

La 21 martie 1396⁷ episcopul Transilvaniei Maternus scria dregătorilor sibieni că regele Ungariei Sigismund a trimis un sol la Vlad, domnul Țării Românești, și le cerea ca, la rîndul lor, să trimită, împreună cu solul regal, un bărbat înțelept și chibzuit care să aibă rolul de sol al Sibiului către același domn muntean. Acest trimis al orașului trebuia să cunoască limba română (*ideomate olachali suffultum* — de remarcat această precizare care exclude slavona) și să obțină știri pe care să le transmită apoi lui Maternus⁸.

În 1487⁹, la 9 martie, Ștefan Bathory recomanda brașovenilor pe trimisul său la Vlad, domnul Țării Românești, cerîndu-le să-i dea acestuia ca însoțitor un om care să știe ungurește și românește (*qui sciat hungaricum et valachicum ... ideoma*).

De asemenea, Petru, voievodul Ardealului, le cerea bistrițenilor, la 6 aprilie 1502¹⁰ să-i dea solului trimis de el la domnul Moldovei un însoțitor care să cunoască limba ungurească precum și pe cea românească (*qui linguam hungaricalem et valachalem sciat*).

În raportul pe care îl trimitea, la 16 august 1528 din Turda, cu privire la exploatarea salinelor din Transilvania, Hans Dernschwau nota: „cel ce vrea să

⁵ *Ibidem*, p. 9—19.

⁶ Este de reținut disincția pe care episcopul de Modrusa, Nicolaus Machinensis, o face în *De bellis Gothorum* (pe baza informațiilor primite — așa cum spune chiar el — de la buni cunoscători ai vieții românești) între limba slavonă folosită în biserici și în scriere și „limbajul popular” (*vernaculus sermo*) foarte asemănător cu latina, pe care românii îl folosesc „din fașă (*ab incunabulis*). Apud A. Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, București, 1972, p. 56.

⁷ E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XV, *Acte și scrisori din arhivele orașelor ardelenne (Bistrița, Brașov, Sibiu)*, partea I, 1358—1600, București, 1911, doc. VII, p. 6.

⁸ P. P. Panaitescu este de părere că, deși o parte a însărcinărilor acestui sol „se puteau îndeplini pe cale orală, este exclus ca instrucțiunile soliei ce trebuia prezentată domnului vecin, răspunsurile acestuia, informațiile culese, transmiterea lor pentru episcopul Transilvaniei să nu necesite și texte scrise, bineînțeles în românește, limba pe care o știa solul și pentru cunoștința căreia fusese desemnat ca trimis diplomatic” (*Inceputurile și biruința scrisului în limba română*, București, 1965, p. 63).

⁹ Hurmuzaki, XV¹, doc. CCXXIX, p. 126.

¹⁰ *Ibidem*, doc. CCLXXXVIII, p. 157.

treacă singur, trebuie să știe să vorbească trei limbi: germana, maghiara și română, pe acestea le știe acest mesager, sper că va reuși să treacă¹¹.

Trecind în revistă o serie de alte relatări ceva mai târzii am găsit un portret al negustorului Johannes Baptista Galliciolus care prin 1562 ducea prin Moldova, pe lângă mărfuri, și scrisori ale sultanului către regele Poloniei și care era „iscusit întru toate, priceput în limbile italiană, turcă și moldovenească”¹².

În sfârșit tot în 1562, într-un raport în care Maximilian Belsius vorbește despre jurământul pe care Despot i-l dăduse să îl traducă în latină se menționează: „I-am întrebat pe cind meditam la textul jurământului a cărui traducere grosolană din limba română o cuprinsesem în scrisoarea lui...”¹³.

Importanța strategică și economică a Țărilor Române, evidentă pentru politicienii timpului, atrăgea după sine o permanentă rivalitate între puterile vecine pentru asigurarea dominației politice. Lupta se ducea și indirect, pe tărîm spiritual. Prin Țara Românească și Moldova treceau nenumărați clerici, unii cu funcții înalte pe scara ecleziastică, avînd misiunea de a găsi cele mai sigure mijloace pentru atragerea românilor la catolicism sau protestantism¹⁴. Printre altele, era de dorit ca preoții catolici trimiși în satele românești să știe românește.

În 1374, papa Grigorie IX scria arhiepiscopilor din Ungaria că în părțile dinspre tătari se află o mulțime mare de români care s-au întors la credința catolică și căroia ar fi bine să le fie numit episcop călugărul minorit Antonio de Spoleto care le cunoaște limba și care a convertit pe mulți români la credința catolică¹⁵.

În 1397 era trimis în eparhia Moldovei pentru a lua măsuri de îndreptare și orînduire, chir Mihail care avea „...spre ajutor întru aceasta și însăși cunoștința sa și potrivirea și îndeminarea și mai ales tovarășia și deprinderea de acasă ce are prin graiul său și chiar limba sa și mai fiind și cunoscut și prieten nu numai cu domni de acolo dar și cu celălalt popor indeobște”¹⁶.

Mărturii mai târzii ne atestă același fapt. Astfel, la 8 februarie 1569, Ioan Sigismund Zapolya recomanda pe vlădica român Pavel din Turdaș care putea propovădui cuvîntul lui Dumnezeu în limba română (*ut igitur ipse Paulus de Thordas ... verbum Dei in ecclesiis wallachicis lingua wallachica pure et sincere propagare possit*)¹⁷.

Vorbind, prin 1581, despre starea bisericii catolice din Țara Românească, Ieronim Arseno pomeneste de „oameni săraci, de meserie dăltuitoari, lucrători la cuptoare și săpători” din Tîrgoviște „supuși domnului Țării Românești care au părăsit cu ușurință pe preotul luteran”. Ieronim Arseno îl trimite pe fratele Celestino să vadă de ei și să înlătore pe acel preot, exprimîndu-și speranța că el va reuși mai bine „deoarece a învățat limba românească și parte din ei îl vor”¹⁸.

Pe aceeași linie a propagandei religioase, reformate de această dată, se înscrie și misiunea lui Wolfgang Schreiber, în Moldova, la 1563. Trimis al baronului Ioan Ungnad, care pornise o vastă acțiune de propagandă religioasă tipărind cărți în limbile slave ale sud-estului european, Schreiber ajunge și la curtea lui

¹¹ *Călători străini despre țările române*, vol. I, București, 1968, p. 295.

¹² *Ibidem*, vol. II, 1970, p. 170.

¹³ *Ibidem*, p. 178.

¹⁴ Vezi de exemplu capitolul „În ce fel și pe ce căi ar putea societatea lui Isus să ajute Transilvania și prin mijlocirea ei Moldova, Țara Românească și Ungaria” inclus de călugărul catolic Antonio Possevino în cartea sa *Transilvania*. Fragmentul la care facem referință este reproduș în *Călători...*, vol. II, p. 589.

¹⁵ *Hurmuzaki*, I², doc. nr. CLXIX, p. 28.

¹⁶ *Ibidem*, XIV¹, doc. nr. LI, p. 25.

¹⁷ *Ibidem*, XV¹, p. 635.

¹⁸ *Călători ...* vol. II, p. 509.

Despot cu următoarea propunere: „de aceea l-a rugat pe Despot ... să vrea el să fie predicat cuvîntul lui Dumnezeu în țara sa și să lase să fie tipărită Evanghelia în limba moldovenească și dacă ar vrea el să facă și să tipărească în Germania, atunci ar vrea el, domnul Ungnad — care a pus să fie tipărită Evanghelia și în alte limbi, ca cea slavă cu litere latine, cea croată și cea sirbească cu literele și buchele lor proprii — ca să-l servească cu toată silința. El, domnul, să-i trimită doar oameni învățați care să poată traduce limba în cea moldovenească. Dacă ar vrea însă Despot să aibă o tiparniță proprie în țara sa, atunci să trimită pe un om al său cu bani de la el la domnul Ungnad și atunci va căpăta asemenea tiparniță în condițiile cele mai bune“¹⁹.

Pare evident că, la 42 de ani de la scrisoarea lui Neacșu, traducerea unui text evanghelic din germană în română putea trece drept un fapt divers. De asemenea, o tiparniță (cu litere chirilice fără indoială) care să tipărească textul românesc al Evangheliei nu ridică decît probleme bănești. Or, pentru ca să se vorbească atît de natural despre tipărirea „în limba moldovenească“ a unei cărți de cult traduse din germană (limbă îndepărtată structural deci și fonetic de română) trebuia, credem, ca scrisul în limba română să fi fost un lucru obișnuit și asta nu numai de cîteva decenii.

Exemplele reproduse mai sus ne îndreptățesc să dăm un răspuns afirmativ întrebării pe care ne-am pus-o la început: da, româna vorbită avea putere de circulație, de la voievod la omul de rînd, avea un statut bine precizat, recunoscut nu numai în Țările Române ci și în afara hotarelor acestora. Ar fi exagerat să spunem că era singura limbă de comunicație. Pentru a te înțelege însă cu populația țării trebuia, în mod evident, să apelezi la română și nu la altă limbă. Pe de altă parte, exemplele ne întăresc convingerea că în secolele XIV—XV, cînd vorbitorii ei aparțineau unor formațiuni statale diferite, limba română era o limbă unitară²⁰. Este greu de crezut că străinii care treceau prin aceste ținuturi știau trei limbi diferite în funcție de locul în care mergeau. Ei știau o singură limbă românească, înțeleasă în egală măsură în Țara Românească, Moldova și Transilvania.

B. Intensa folosire a limbii române vorbite în relațiile mai mult sau mai puțin oficiale putea determina transpunerea sa în scris. Desigur că faptul se consuma încet și timid, blocat de moda timpului care cerea, în toată Europa, ca limba scrierilor (diplomatice, juridice, religioase) să fie alta decît limba națională.

Disponem totuși de unele știri indirecte care atestă că româna a fost folosită în scris înainte de 1500.

Cea mai veche informație despre texte scrise în românește se află în manualul de ortografie chirilică „Despre scriere“ datînd din 1420 și aparținînd cărturarului Constantin Kostenețchi. Afirmația că litera slavă „k“ reprezintă un diftong „ea“, susținută printr-un exemplu din limba română («așa, în limba română se scrie corect bea cu „k“ și nu cu „ea“») presupune faptul că autorul a văzut mai multe texte românești care i-au permis să ajungă la concluzia că în scrierea limbii române (cu alfabet chirilic, evident) există o regulă ortografică a folosirii literei „k“²¹.

De asemenea, amintim încă un exemplu binecunoscut și anume că în registrele de socoteli ale orașului Sibiu pe anul 1495 se găsește o însemnare potrivit

¹⁹ *Ibidem*, p. 283.

²⁰ Despre unitatea limbii române vezi recentul articol al lui N. Stoicescu *Dovezi istorice despre unitatea limbii române (sec. XV — prima jumătate a secolului al XIX-lea)*, în „Revista de istorie“, tom XXXVI, 1983, nr. 2, p. 137—148.

²¹ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 63.

căreia un preot român a fost plătit pentru alcătuirea mai multor scrisori în limba sa²².

Știrile sînt, desigur, puține dar nici în această direcție nu putem afirma în liniște că descoperirile și-au spus ultimul cuvînt²³. Problema mai are însă și un alt aspect. Și la noi, ca pretutindeni, în evul mediu cultura scrisă se concentrează în două puncte: în scriptoriile mănăstirilor și în cancelariile voievodale²⁴.

Scriptoriile mănăstirești erau, după cum știm, foarte conservatoare. Acolo, în general, nu se alcătuiau scrieri noi ci se traducea sau se copia. Cu totul alta era însă situația în cancelariile voievodale în care primau scrierile originale: scrisori, acte juridice, dar și alte genuri literare. Avem convingerea că în mediul cancelariilor s-a scris românește cel puțin de-a lungul secolului al XV-lea. Se scriau probabil românește unele concepte, mai ales cele ale unor scrisori diplomatice sau ale unor tratate de alianță. Ni se pare firesc ca în aceste cazuri voievozii noștri, a căror abilitate diplomatică s-a manifestat cu evidență în zeci de cazuri, să-și cîntărească cu grijă fiecare cuvînt și fiecare întorsătură de frază și deci să gîndească și să dicteze în limba pe care o vorbeau. Cu alte cuvinte, avem convingerea că cel puțin unele din scrierile diplomatice și din tratatele de alianță sînt traducerii în latină și slavonă după concepte românești. Argumentele care să ne susțină ideea sînt rare. Amintim în acest sens ipoteza, acceptată astăzi, că actul omagial de la Colomeea, încheiat între Ștefan cel Mare și regele Cazimir al Poloniei a fost scris în românește²⁵ ceea ce conduce la presupunerea că acest mod de lucru se practica în cancelaria domnului. Arhivele poloneze păstrează acest document în trei exemplare contemporane, unul slavon iar celelalte două latinești. Pe unul din aceste exemplare latinești se află următoarea mențiune: „*hec inscripcio ex valachico in latinum versa est sed rex ruthenica lingua scriptam accepit*“ (acest act a fost tradus din românește în latinește dar regele a primit exemplarul scris în slavonește). Așadar, a existat un concept românesc al tratatului moldo-polon, „un text premergător scris în românește pentru uzul domnului Moldovei și al curții sale, care știau desigur slavonește dar, pentru o materie așa de delicată de care depindeau situația și libertatea țării lor, aveau nevoie de un înscris al cărui înțeles să nu dea naștere la interpretări nesigure și diverse. Numai limba maternă le oferea un teren sigur în acest sens“²⁶. O confuzie între română și slavonă de asemenea nu este posibilă deoarece autorul mențiunii face o distincție netă între cele două limbi: *valachico* și *ruthenica lingua*.

O scrisoare din 1475, trimisă din Buda de un neamț, vorbește despre victoria lui Ștefan cel Mare împotriva turcilor și despre primirea unei scrisori în românește (*walachisch geschriben*) cu privire la luptele din Asia. O asemenea informație trebuie primită, desigur, cu toată rezerva deoarece autorul scrisorii nu văzuse scrisoarea ci știa despre existența ei din relatarea unui compatriot al său care afirma că o văzuse²⁷.

C. Alături de toate aceste mărturii indirecte se mai pot aduce argumente în sprijinul utilizării românei în cancelariile domnești și prin studierea limbii

²² *Ibidem*, p. 64.

²³ Ne gîndim în acest sens la discuțiile pro și contra purtate în jurul datei reale a manuscrisului de la Ieud.

²⁴ Scrierile cu caracter strict particular (ale clericilor, boierilor, voievozilor) nu ni s-au păstrat nici cît celelalte din motive care nu se mai cer explicate, scrisoarea lui Neacșu fiind o frumoasă excepție.

²⁵ I. C. Chițimia, *Cele mai vechi urme de limbă românească*, în „Româno-slavica“, I, 1, Praga, 1948, p. 117—127.

²⁶ P. P. Panaitescu, *op cit.*, p. 64.

²⁷ *Ibidem*, p. 65.

actelor oficiale latine și slavone precum și prin compararea actelor emise în paralel în slavă și latină.

Cercetarea atentă a acestor documente scoate în evidență caracterul sui generis al limbii de cancelarie folosite în Țările Române. Abundența elementelor românești în aceste acte susține concluzia că inițial fie se dictau în românește ideile principale ale documentului, fie că se făcea un concept românesc care apoi era tradus în slavă sau latină.

Diecii erau ori localnici care învățaseră cele două limbi, ori străini aduși la curtea domnilor români și care, volens-nolens, trebuiseră să învețe și românește. Întâlnind nu de puține ori dificultăți la transpunerea enunțului românesc într-una din cele două limbi (în cazul diecilor români) sau neînțelegând exact sensul frazei românești (în cazul diecilor străini) aceștia au lăsat să pătrundă în textul slav sau latin forme pur românești. În unele cazuri influența limbii române a fost atât de puternică încât limba slavă sau cea latină și-au schimbat formele și construcțiile după cea dintâi.

Dat fiind că elementelor românești din documentele slave le-au fost consacrate pînă în prezent lucrări de referință în domeniu²⁸, vom încerca să demonstrăm afirmațiile de mai sus printr-o succintă analiză a documentelor latinești emise în secolul al XV-lea (extinzînd această perioadă pînă la 1550) de cancelariile domnești din Țara Românească și Moldova²⁹. Materialul cercetat cuprinde tratate de alianță, scrisori cu caracter politic, comercial sau personal.

În ceea ce privește criteriile care au stat la baza determinării elementelor românești în textele latine, ele au fost aceleași cu cele folosite îndeobște în cazul documentelor slavo-române :

1. Am considerat că aparțin limbii române toate acele cuvinte care sînt în uz și în prezent sau au funcționat în textele vechi românești.

2. Nu am luat în considerație criteriul etimologic, pornind de la premisa că la data respectivă, indiferent de originea lor, cuvintele reflectau realități românești. Așadar, sursa denumirilor dregătorilor din divanul domnesc, a cuvintelor

²⁸ Damian P. Bogdan, *Glosarul cuvintelor românești din documentele slavo-române*, București, 1946 ; G. Mihăilă, *Dicționar al limbii române vechi (sfîrșitul sec. X — începutul sec. XVI)*, București, 1974 ; Lucia Djarmo-Diaconită, *Limba documentelor slavo-române emise în Țara Românească în sec. XIV și XV*, București, 1971 ; *Slava veche și slavona românească* (coordonator Pandele Olteanu). București, 1975 ; *Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române. 1374—1600*, București, 1981 ș.a.m.d.

²⁹ Exemplele au fost extrase din următoarele lucrări : I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în secolul XV și XVI*, vol. I, 1413—1508, București, 1905 (Bogdan, *Relațiile*) ; Idem, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, București, 1913 (Bogdan, *Doc. Ștefan*) ; M. Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. I—II, Iași, 1931—1932 (Costăchescu, *Doc.*) ; Idem, *Documentele moldovenești de la Ștefăniță voievod (1517—1527)*, Iași, 1943 (Costăchescu, *Ștefăniță*) ; C. Esarcu, *O relațiune contemporană înedită despre Ștefan cel Mare (1476) din Biblioteca Marciană din Veneția*, în „Columna lui Traian“, VII (1876), p. 376—380, (Esarcu, *O relațiune*) ; E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. II, partea 2, 1451—1510, București, 1891 ; vol. II, partea 3, 1510—1530, București, 1892 ; vol. XV, *Acte și scrisori din arhivele orașelor ardelene (Bistrița, Brașov, Sibiu)*, partea 1, 1358—1600, București, 1911, (Hurmu. II², II³, XV¹) ; A. Veress, *Acta et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*, vol. I, 1463—1540, Cluj-Budapesta, 1914 (Veress, *Acta et epistolae*) ; S. Jakó-R. Manolescu, *Scrierea latină în evul mediu*, București, 1971 (Jakó-Manolescu) ; *Războieni, Cinci sute de ani de la campania din 1476. Monografie și culegere de texte*, București, 1977 (Războieni) ; G. Mihăilă, *op. cit.*, (Mihăilă).

din domeniul vieții materiale etc. este sigur limba română în care ele erau intrate în uz și în care desemnau componente specifice ale vieții românești.

3. În cazul cuvintelor latine folosite cu alt sens decât cel cunoscut din limba clasică am fost de părere că aceasta se datorește influenței limbii române.

I. LEXICUL

Din punct de vedere lexical materialul excerptat cuprinde: 1. Cuvinte comune; 2. Toponime și antroponime; 3. Expresii calchiate după cele românești.

1. Cuvinte comune.

1.1. Cuvinte românești (în rîndul cărora au fost incluse și neologismele)

1.1.1. Din domeniul vieții sociale:

BOIER: *Christian noster boyar* (1475 aug. 4, Bogdan, Relațiile, 332; Mihăilă, 77); *Boieri nostri* (1481 nov. 16; Bogdan, Relațiile, 338; *Jakó-Manolescu*, nr. 24 b, p. 21; Mihăilă, 77); ab eodem boiero Barb (1499 febr. 15; Hurm. XV¹, 150; Mihăilă, 77); boierum nostrum specialem (1481 nov. 16; Hurm. XV¹, 116).

Documentele consemnează și forma **BOIARO-NIS** creată prin analogie cu **BARO-NIS**: *post exitum boiarorum suorum* (1475 iun. 25; Războieni 140).

BAN: *cum Datko ban* (1511 aug. 17, Hurm. XV¹, 213; *Jakó-Manolescu*, nr. 34, p. 28; Mihăilă, 74); *Barbol banus* (1507 dec. 3; Hurm. XV¹, 178).

CNEAZ: knezij de Rywsor (1435 nov. 20, Mihăilă 148); *Kenezius vester Demetrius de Selesthe* (1510 iul. 5; Hurm. XV¹, 203; Mihăilă, 153).

COMIS: *Nag Komis* (1468 iul. 17; Hurm. XV¹, 67; Bogdan, Doc. Ștefan, II, 299; Mihăilă, 89); *Petrica ... comiss* (1499; Bogdan, Doc. Ștefan, II, 435, nr. 1, 441; Mihăilă, 89).

LOGOFĂT: *Waldowin lugefeth* (1413 aug. 25; Hurm. XV¹, 8; Mihăilă, 116—117); *Waldowin logefeth* (1431 ian. 28; Bogdan, Relațiile, 37; *Jakó-Manolescu*, nr. 20, p. 18; Mihăilă, 116—117); *Stephanum logofethum* (1436 iul. 16, Bogdan, Relațiile, 312; Hurm. XV¹, 22; Mihăilă, 116—117); *Johannes Tewtwul logoffet* (1499 iul. 12; Bogdan, Doc. Ștefan, II, 435, nr. 1, 441, Mihăilă, 116—117).

PAHARNIC: *Negryla paharnig* (1468 iul. 17; Hurm. XV¹, 67).

PITAR: *Jwanko pythar* (1499 apr. 16; Bogdan, Doc. Ștefan, II, 415; Mihăilă, 138); *Stephanus pytar* (1507 dec. 3, Hurm. II², 555; Hurm. XV¹, 178; Bogdan, Relațiile, 355; Mihăilă, 138); *Benedictum Pitar* (1510 oct. 11, Hurm. XV¹, 206; Mihăilă, 138).

PÎRCĂLAB — *Kerstgion porcolab in Tergovistia* (1476 nov. 17; Hurm. XV¹, 95).

POSTELNIC: *Paschko postelnig* (1468 iul. 17; Hurm. XV¹, 67; Bogdan, Doc. Ștefan, II, 299; Mihăilă, 143); *Marcha postelnukwl* (1511 aug. 17, Hurm. XV¹, 213; *Jakó-Manolescu*, nr. 34, p. 28; Mihăilă, 143).

SPĂTAR: *Ywan spotar* (1460 mart. 2; Hurm. XV¹, 53—54).

STOLNIC: *Lluca stolnig* (1468 iul. 17; Bogdan, Doc. Ștefan, II, 299; Hurm. XV¹, 67; Mihăilă, 159); *Iwan stolnyk* (1511 aug. 17; Hurm. XV¹, 213; *Jakó-Manolescu*, nr. 34, p. 28; Mihăilă, 159).

ȘĂTRAR: *Wlaykwł satrar* (1511 aug. 17; Hurm. XV¹, 213; *Jakó-Manolescu*, nr. 34, p. 28; Mihăilă, 162).

VISTIERNIC, **VISTIER**: *cum Horwato wizter, Kalota vizter* (1511 aug. 17; Hurm. XV¹, 213; *Jakó-Manolescu*, nr. 34, p. 28; Mihăilă, 174); *Opra vizter* (1518 dec. 18; Hurm. XV¹, 238; *Jakó-Manolescu*, nr. 36, p. 29; Mihăilă, 174); *Izak wstthernik* (1499 iul. 12; Bogdan, Doc. Ștefan II, 441; Mihăilă, 175).

VORNIC : *Ianusch dwornyk* (1397 febr. 3 ; Costăchescu, Doc. II, 616, Mihăilă, 176) ; *Yvan d(v)ornik* (1421 dec. 13 ; Hurm. I², 514 ; Mihăilă, 176) ; *Perwol vornik*, *Kolcza vornik*, *Bagya vornik* (1507 dec. 3 ; Bogdan, Relațiile, 354 ; Hurm. XV¹, 177—178 ; Mihăilă, 176) ; *cum ... Bogdano dwornik*, *Kokorra dwornik* (1511 aug. 17 ; Hurm. XV¹, 213 ; Jakó-Manolescu, nr. 34, p. 28 ; Mihăilă, 176).

1.1.2. Din domeniul vieții materiale :

Termenii aleși pentru a ilustra această categorie sînt neologisme provenite din limbile turcă (*caftan*) și italiană (*ducat*) și demonstrează, pe de o parte, că la data respectivă aceste cuvinte se integraseră deja în limba română, iar pe de altă parte că documentele latine pot atesta realități care au existat la un moment dat în viața materială, găsindu-și reflectarea și în limbă.

CAFTAN : *unum caftan ... exmiseramus ; a predicto caftan* (1509 iun. 14 ; Hurm. XV¹, 193—194 ; Mihăilă, 82).

DUCAT : *quomodo vos ipsos exponentes ad recipiendum et tollendum in eorum medio ac in dictis civitate et provincia Barcza monetam vestram que in vulgari wolachali ducat nuncuparetur eis ... violenter compellere niteremini et velletis* (1425 april. 4 ; Hurm. XV¹, 14).

Acest exemplu ne oferă dovada că în secolul al XV-lea termenul *ducat* se folosea în româna vorbită (*vulgari wolachali*) ca denumire a monedei care, începînd din secolul al XIV-lea, circula și în Țările Române.

1.2. Cuvinte latine create pe teritoriul românesc :

PRIBEAG : *illos pribagos ; ipsis dictis pribagis ; dictos pribagos* (1460 iun. 4, Hurm. XV¹, 56 ; Mihăilă, 144).

Tot în această categorie pot fi citați și termenii din domeniul vieții sociale amintiți mai sus.

1.3. Cuvinte latine cu sens propriu textelor latine medievale de redacție românească :

LEX (lat. clasică : „lege“) apare în documente cu sensul de „credință“ : *qui conscientiose coram nobis fassi sunt super animas et legem eorum* (1500 aprilie 12 ; Bogdan, Relațiile, 346—347 ; Hurm. XV¹, 152).

RELAXARE (lat. clasică : „a se odihni, a slăbi, a destinde, a elibera, a deschide“) este folosit cu sensul de „a lăsa, a ceda“ : *ipsis supplicare dignemini nostri ex parte videlicet Amlas et Fogaras nobis relaxare* (Bogdan, Relațiile, doc. 285).

HUMANITAS (lat. clasică : „umanitate, bunăvoință, instruire, politețe“) are accepțiunea de „omenie“ : *haec omnia praemissa ... promictimus in fide Deo debita et humanitate* (1456 sept. 6 ; Hurm. XV¹, 45).

CADO-ËRE (lat. clasică : „a cădea, a pieri“) se întîlnește și cu valoarea „a se cuveni, a se cădea“ : *vos eciam considerate que nobis et nostris ad honorem et profectum cadent*.

2. Toponime, antroponime

2.1. Toponimele apar, în marea lor majoritate, în formele cunoscute din limba română. Oscilațiile în grafia acestor nume se explică atît prin influența maghiară sau polonă (datorită originii etnice a diacului ori, în cazul în care acesta era român, școlii la care se formase) cît și prin încercările de a reproduce foneme specifice limbii române : ä, i, ș, ț, ce, ci, etc.

BISTRIȚA : *de civitate Bistriciensis ; ex. Bestriza* (1475 iun. 25 ; Bogdan, Doc. Ștefan, II, 327—329 ; Veress, Acta et epistolae, I, 12—13).

BUCUREȘTI : *Bokorest* (1476 oct. 27 ; Hurm. XV¹, 104) ; *Bwkwest* (1481, nov. 16 ; Hurm. XV¹, 116) ; *Bokaresth* (1469 nov. 15 ; Hurm. XV¹, 73).

SUCEAVA : *datum Soczavie* (1456 aug. 12 ; Hurm. XV¹, 44) ; *opidum situm prope Ciuciaviam* (1476 sept. 16 ; Războieni, 191 ; Esarcu, O relațiune, 376—380) ; *Czoczavia* (1480, ian. 22 ; Hurm. XV¹, 105).

TIRGOVIȘTE : *Tergovistia* (1452 sept. 24 ; Hurm. XV¹, 38) ; *Thargovistiam* (1469 nov. 15 ; Hurm. XV¹, 73) ; *Thargowista* (1494 iul. 1 ; Hurm. XV¹, 141) ; *Thargavistya* (1499 febr. 18 ; Hurm. XV¹, 151).

Se cuvin a fi menționate toponimele provenite, prin transfer de sens, din cuvinte comune. Această atestare a apelativelor prin nume proprii demonstrează existența anterioară în limbă a cuvintului comun și modul de formare a toponimelor :

CASĂ : *Valya Kazylor* (1515 apr. 1 ; Hurm. XV¹, 228 ; Mihăilă, 172).

LUNCA : *Lonka Rywly* ((1514—1516) în Banat ; Hurm. II³, 251 ; Mihăilă, 148).

RIUȘOR : *Knezij de Rywsor* (1435 nov. 20, în Hunedoara ; Mihăilă, 148) ; *Nicolaus de Rywsor* (1496 în Hunedoara ; Hurm. II², 377 ; Mihăilă, 148).

STEJAR : *item silvam aliam quercinam .. quam alio vocabulo Stesary appellant* (1515 aprilie 1, Hurm. XV¹, 228 ; Mihăilă, 158).

SELIȘTE : *Salistsia* (1496), *Zelestye*, *Zelyesty*, *Zelystye* (1507, Săliște lângă Sibiu ; Mihăilă, 153) ; *Kenezius vester Demetrius de Selesthe* (1510 iul. 5 ; Hurm. XV¹, 203 ; Mihăilă, 153).

VAD : *Wadwl* ((1514—1516) în Banat ; Hurm. II³, 251 ; Mihăilă, 171—172).

VALE : *datum in Walle Berhecz* (1476 iunie 11 ; Războieni, 176 ; Bogdan, Doc. Ștefan, II, 340—341 ; Hurm. XV¹, 91) ; *Walya Kazylor* (1515 apr. 1 ; Hurm. XV¹, 228 ; Mihăilă, 172).

2.2. Documentele latine din secolul al XV-lea cuprind, cu puține excepții, în care numele este latinizat, antroponime românești : CERNICA — *Chernik* (1452 sept. 24 ; Hurm. XV¹, 38). BARBUL — *Barbol*, ALB, BADEA — *Bagya*, CRISTIAN — *Kristyan*, PÎRVUL — *Perwl*, STROIA — *Stroya*, VOICU — *Woyko* (1507 dec. 3 ; Hurm. XV¹, 178).

Ca și în cazul toponimelor există antroponime care provin din nume comune :

BRÎNZĂ : *Nicolaus Brinsa de Sereto* (1477 febr. 20 ; Mihăilă, 79).

CÎRJĂ : *per suum nobilem Lucam Kirsza* (1517 dec. 2 ; Costăchescu, Ștefăniță, 502 ; Mihăilă, 87).

DRAC, DRĂCULEA : *filius condam Drakwl waywode* (1452 febr. 6 ; Hurm. XV¹, 37 ; Mihăilă, 96—97) ; *Dracul waywoda* (1459 apr. 2 ; Bogdan, Relațiile, 324 ; Hurm. XV¹, 94 ; Mihăilă, 96—97) ; *Wladislaus Dragwlya vaivoda* (1475 aug. 4 ; Bogdan, Relațiile, 323 ; Mihăilă, 96—97) ; *Ladislaus Drakulya* (1476 (ian-aug) ; Bogdan, Relațiile, 324 ; Hurm. XV¹, 94 ; Mihăilă, 96—97).

DRAG : *comes Iacobus Dragul* (1376 ; Hurm. I², 231 ; Mihăilă, 97).

FURCĂ : *Martini Furka*, *Laurencium Furka*, *Nicolaum et Martinum Furka* (familie de nobili români din Hunedoara, 1496 ; Hurm. II², 375—376 ; Mihăilă, 102).

GRUMAZ : *Johannes Grumacz* (1499 iul. 12 ; Bogdan, Doc. Ștefan, II, 441 ; Mihăilă, 107).

OGLINDĂ : *nostrum famulum ... hominem Oglenda* (1477 ian. 27 ; Bogdan, Doc. Ștefan, II, 342 ; Hurm. XV¹, 96 ; Mihăilă, 131—132).

VĂCAR : *Stephano Vakar* (1515 ; Hurm. II³, 232 ; Mihăilă, 173).

3. Expresii calchiate după cele românești

A AVEA DE-A FACE CU CINEVA : *quoniam habemus aliquid cum eodem facere* (Hurm. XV¹, 112).

A (NU)-ȘI PIERDE CUMPĂTUL : *ipsique non perderent animas eorum* (1500 apr. 12 ; Hurm. XV¹, 153—154).

DUPĂ FOFTA INIMII : *secundum affectacionem cordis eorum* (1548 apr. 2 ; Hurm. XV¹, 465—466).

A-ȘI FACE PĂCAT : *faciunt sibi iniuriam și aliquod malum loquuntur de ipso* (1510 mai 30 ; Hurm. XV¹, 203).

II. MORFOLOGIE

Sub aspect morfologic am întâlnit următoarele fenomene :

1. Transformarea unor neutre plural în feminin singular prin analogie cu fenomenul petrecut cu asemenea cuvinte în limba română :

Petimus vos quatenus EASDEM ARMAS ... adduci faciatis (1453 apr. 11 ; Hurm. XV¹, 38 ; Bogdan, Relațiile, doc. 256).

În acest caz, în locul neutrelui plural clasic ARMA-ORUM a fost creat un substantiv feminin ARMA-AE, influențat de genul feminin al substantivului echivalent în română. *Ista petitu nostra in vanum fuit apud vos* (1476 ian. 16 ; Hurm. XV¹, 87). Latina clasică folosea pentru „cerere, dorință“ fie un neutru PETITUM cu pluralul PETITA, fie un feminin PETITIO.

2. Schimbarea genului neutru plural sub influența genului cuvintului românesc : *Igitur nolumus nos esse ingrati DE BENEFICIIS QUAS in Hungaria accepimus* (1508 iun. 5 ; Hurm. XV¹, 183).

Latina clasică ar fi cerut în această situație forma de acuzativ plural neutru a pronumelui relativ : *de beneficiis QUAE accepimus*. Scriitorul documentului a folosit însă forma de acuzativ plural feminin influențat de genul românescului „binefacere“.

3. Articolul enclitic este prezent, în majoritatea cazurilor, la toponime și antroponime : *Pirvul, Barbul, Danciu*, (1507 dec. 3 ; Hurm. XV¹, 178) ; *Valya Kazylor* (1515 apr. 1 ; Hurm. XV¹, 221 ; Mihăilă, 172). În cazul folosirii acestora la cazurile oblice, desinențele cazurilor latinești se atașează formei articulate românești : *scribit dominatio nostra ... comiti STAN(C)ZULO* (1475 iun. 20 ; Războieni, 137).

4. Articolul proclitic „un“, „o“ (inexistent în limba latină) este redat, sub influența limbii române, prin numeralul „unus -a — um“ : *advenit UNUS HOMO cum literis a castellanis de Alba qui scribunt ad nos dicendo quod aplicuit ad Albam UNA NAVIS* (1475 iunie 20 ; Bogdan, Doc. Ștefan, II, p. 324).

5. Exemplele de cuvinte românești în flexiune românească sînt oferite de toponime : *uno rivulo ... quem vocant in lingua wolachali WALYA KAZYLOR* (1515 apr. 1 ; Hurm. XV¹, 228) ; *LONKA RYWLY* ((1514—1516) ; Hurm. II³, 251).

6. Influența limbii române s-a exercitat și asupra diatezei verbului ; un exemplu de genul : *que damna PACIET propter vos PACIET*, în care forma corectă PACIETUR este înlocuită cu acest PACIET, nu se poate explica decît prin analogia cu românescul „pățește“ (1495 ian. ; Hurm. XV¹, 143).

Confuzia între un prezent FACITIS și viitorul FACIETIS, care nu-și justifică în nici un fel prezența în text, se datorește românescului „faceți“ : *cum vestris semper habuimus pacem sed vos nescimus qua de causa FACIETIS talis* (1494 nov. 26 ; Hurm. XV¹, 142).

Textele latine oferă de asemenea destule exemple de viitor analitic format cu auxiliarele „a vrea“ și „a avea“ : *Scripti et intimavi quod VOLO FACERE multa mala* (1528 febr. 23 ; Hurm. XV¹, 302—303) ; *rogamus amicitias vestras quatenus ... que nunc AGERE HABERET transmittere velitis* (Bogdan, Relațiile, doc. nr. 263).

III. Analiza structurii frazei latinești ne-a condus spre concluzia că ea a fost profund influențată de fraza românească. Relațiile temporale nu mai respectă concordanța clasică ci sînt cele ale limbii vorbite. Coordonarea și subordonarea se fac în multe cazuri după regulile limbii române. Stilul oral, repetiția, deasa folosire a pronumelui relativ pentru a preciza despre cine sau despre ce este vorba, folosirea parataxei și coordonării în locul subordonării — procedee speci-

lice ale limbii populare — dubla negație (care este folosită cu valoarea pe care o are în limba română, deoarece în latină ea are valoare afirmativă) se întâlnesc frecvent. Fără a extinde această enumerare la o analiză mai profundă (pe care sperăm că o vom face cu alte prilejuri) o vom ilustra cu câteva exemple: *et creditis nobis pro firmo quod non est aliter nisi sic* (și să ne credeți cu tărie că nu este altminteri decât așa); *qui ipse cursor debeat festinare* (care acel sol să fie dator a se grăbi; 1475 iun. 20; Războieni, 138); *nemo ex ipsis quiete transire non potest* (nimeni dintre ei nu poate trece nestingherit; 1476; Bogdan, Relațiile, doc. 276). *Et solus nuntius naravit nobis ore proprio narando nobis sic: quod frater uxoris dominationis mee Alexander venit ad locum Mangop et die tertia lucratus est dictum locum Mangop hereditatem paternam; et (est) ipse pro nunc in Mangop et non est aliter. Et de turcis ita sciatis quod ita (exploratores nostri) dixerunt quod venit per mare Achmat bassa cum galeis et curavit (expugnare) Caffam et pugnauerunt contra Caffam per tres dies; die vero quarto ipsi turci prevaluerunt et expugnauerunt Caffam; et habetur (nunc usque) in manibus turcorum. Aliter non est.* (Și solul acela ne-a spus cu gura lui spunându-ne așa: că fratele doamnei domniei mele Alexandru a ajuns în locul numit Mangop și a treia zi a luat Mangopul, moștenire părintească; și el însuși se află acum în Mangop și altfel nu este. Și despre turci așa să știți că așa ne-au spus iscoacile noastre că a venit pe mare Ahmed pașa cu galere și s-a silit să pună stăpânire pe Caffa și s-au luptat împotriva Caffei preț de trei zile, iar în ziua a patra turcii au răzbit și au cucerit Caffa și de atunci se află în mâinile turcilor. Altfel nu este; 1475 iun. 20; Războieni, 138—139).

Concluzii :

În secolele XIV—XV româna vorbită avea puterea de circulație necesară pentru a impune transpunerea sa în scris chiar în condițiile unor alte limbi folosite oficial.

De asemenea, ea era o limbă bine încheată astfel încât și-a putut pune amprenta asupra unor limbi conservatoare cum erau latina și slavona.

Numărul mare de elemente românești (lexicale, morfologice și sintactice) care se întâlnesc în limba documentelor latine și slavone emise din cancelariile Țării Românești și Moldovei demonstrează că scriitorii documentelor erau fie români care gîndeau și vorbeau românește și, nevoiți fiind să opereze cu alt lexic și cu altă structură gramaticală, românizau latina ori slavona, fie străini care învățaseră românește și care, neînțelegînd bine unele expresii și formule românești, le traduceau ad litteram într-una din cele două limbi.

Aceste românisme, al căror număr sporește pe măsură ce înaintăm în secolul al XV-lea, ne întăresc în convingerea noastră că în cancelariile domnești s-a scris românește înainte de 1521. Este probabil că cel puțin pentru anumite documente se făcea o ciornă în limba română a ideilor care urmau să fie traduse și incluse în documentele oficiale.

Ați documentele slavo-române cît și documentele latine emise pe teritoriul românesc oferă date importante privind evoluția limbii române, rolul ei în dezvoltarea civilizației românești, atestări ale unor fenomene lingvistice și, prin mijlocirea acestora, ale unor transformări suferite de societatea românească în decursul vremii³⁰.

R É S U M É

En vertu des circonstances historiques, les informations sur la langue roumaine parlée sont très pauvres jusqu'à la fin du XIII-ème siècle. Les témoignages écrits en roumain sont encore plus récents, datant, par exception, du premier quart du XVI-ème siècle (la lettre de Neacșu de Cimpulung, 1521) et couramment de la seconde moitié du même siècle.

³⁰ Pentru confirmarea ideii, a se urmări paralelismul dintre exemplele date de noi pentru latină și cele existente în lucrările dedicate slavei, citate anterior.

A base d'arguments philologiques et historiques offerts par les documents slavo-roumains et latins des chancelleries des pays roumains, les auteurs s'emploient à démontrer qu'on écrivait en roumain même avant la date du premier texte en roumain attesté (1521) et conservé jusqu'à nos jours.

Les conclusions de l'article sont les suivantes. Au XIV-ème et au XV-ème siècles la langue roumaine parlée était unitaire et disposait de la force nécessaire pour être la langue d'usage, en s'imposant dans les écritures même si officiellement on employait d'autres langues. En même temps, elle était une langue déjà constituée, ce qui lui a permis de mettre son empreinte sur des langues conservatrices telles que le latin et le slavon. Les documents en latin et en slavon émis par les chancelleries de Valachie et de Moldavie comprennent un grand nombre d'éléments roumains (dans le lexique, la morphologie et la syntaxe). En poursuivant les types de phénomènes linguistiques de provenance roumaine rencontrés dans les documents latins autant que dans ceux en slavon on constate qu'ils sont parfaitement superposés. Cela prouve que les scribes étaient soit des roumains qui pensaient et parlaient en roumain et qui, contraints à opérer avec un autre lexique et dans le cadre d'une autre structure grammaticale, „roumanisaient“ le latin ou la slavon, soit des étrangers qui avaient appris le roumain et qui, ne comprenant pas assez bien certaines expressions et tournures roumaines, les traduisaient à la lettre dans une langue ou dans une autre. Ces mots ou tournures propres à la langue roumaine, dont le nombre s'accroît à mesure qu'on avance à travers le XV-ème siècle, portent appui à l'assertion que dans les chancelleries princières on écrivait en roumain même avant 1521. C'est très probable qu'au moins pour certains documents on rédigeait d'abord un brouillon des idées qui devaient être traduites et insérées dans les documents officiels. Les documents slavo-roumains ou latins créés sur le territoire roumain offrent des informations importantes sur l'évolution de la langue roumaine, sur son rôle dans le développement de la civilisation roumaine, en attestant certains phénomènes linguistiques et par leur intermède les transformations subies par la société roumaine à travers les âges.

PRÉCIS

Owing to the historical circumstances, until the end of the 13th century there were but scanty information data on spoken Romanian. The attestations of the first texts written in Romanian are even later, isolatedly in the first quarter of the 16th century (letter of Neacșu from Cîmpulung dated 1521) and constantly in the second half of the same century.

Based on the philological and historical arguments offered by the Slavo-Romanian and Latin records issued from the chancelleries of Romanian Principalities, the authors try to demonstrate that the Romanian language was used in writing even before the data of the first attested Romanian text (1521) that was preserved up to now.

The following are the conclusions of the article :

Between the 14th and the 15th centuries the spoken Romanian was a unitary language with the necessary power of circulation for imposing its transposition in writing even in the conditions of other languages formally used. The Romanian language was also a well formed language so that it could have an influence on some conservative languages such as Latin and Slavonic. The Latin and Slavonic records issued from the Wallachian and Moldavian chancelleries contain a great number of Romanian elements (lexical, morphological and syntactical ones). By studying the kinds of the linguistic phenomena of Romanian origin met in Latin records as well as in the Slavonic ones it can be seen that they are perfectly superposed. This fact proves that the copyists were either Romanians who thought and spoke Romanian and who Rumanized the Latin and Slavonic languages being obliged to operate with other vocabulary and gramamtical structure, or foreigners who learned Romanian and who by misunderstanding some Romanian phrases and terms translated them ad-literam in one of the two languages. These facts that are developed towards the 15th century attest that in the princely chancelleries it was written in Romanian prior to 1521. Probably that at least for some records it was drawn up a draft in Romanian in which there were written the main ideas that had to be translated and included into the official documents. Both the Slavo-Romanian and Latin documents issued on the Romanian territory offer important data relating to the Romanian language evolution, its rôle in the development of the Romanian civilization, attestations of some linguistic phenomena and by the agency of them of some changes ocured in the Romanian society in the course of time.